

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ: УЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА

УДК 811.14'03

АЛОГЕННІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ В ГРЕЦЬКОМУ ТЕКСТІ НОВОГО ЗАВІТУ

Звонська Леся Леонідівна,

д-р філол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається походження алогенних синтаксичних конструкцій давньогрецького тексту Нового Завіту, досліджується зв'язок семітських, давньогрецької та латинської мов у християнському лінгвокультурному просторі.

Ключові слова: алогенні синтаксичні конструкції, новозавітне койне, семітизм, гебраїзм, арамеїзм, латинізм.

Дослідження унікальних етнолінгвістичних явищ койне в цілому та койне Нового Завіту зокрема безпосередньо пов'язане із вирішенням багатьох проблем розвитку грецької мови, важливими з яких є визначення статусу літературної та розмовної норми давньогрецької мови періоду еллінізму. Проблема взаємодії аттикізму та літературної норми, характеру новозавітного койне та іншомовних, зокрема семітських впливів в контексті розвитку грецької мови елліністичного періоду, активно дискутувалися в науковій літературі, починаючи з кінця позаминулого століття [Schmid 1887-1897; Соболевский 1908; Mayser 1934; Debrunner 1954; Blass 1961; Hoffmann 1969; Frösén 1974; Gignac 1981; Ανδριώτης 1982]. Чимало досліджень присвячено й розгляду койне Нового Завіту [Turner 1963; Moule 1971; Louw 1973; Goetchius 1990; Black 1991; Rydbeck 1997], проте при цьому поза увагою науковців залишалося чимало питань співвідношення синтаксичних явищ класичної давньогрецької мови, койне і алогенних впливів на синтаксичну структуру мови Нового Завіту.

У нашому дослідженні на матеріалі грецьких текстів Нового Завіту, Септуагінти, єврейського тексту Танах ми маємо на меті розглянути синтаксичні конструкції мови Нового Завіту, не характерні для давньогрецької мови класичної доби і періоду койне, в аспекті їх походження.

Об'єктом дослідження є алогенні синтаксичні моделі, утворені за зразками відповідних конструкцій переважно семітських (давньоєврейської та арамейської) мов, меншою мірою латинської мови. **Предметом** аналізу є лексико-семантичні та структурні особливості алогенних синтаксичних конструкцій у грецькому тексті Нового Завіту.

Оригінальний текст Нового Завіту давньогрецькою мовою дійшов до нас у численних списках (кодексах) з II до XVI ст.: папірусних, рукописних та першодруках. Сучасна біблеїстика займається палеографічним, текстологічним аналізом та герменевтикою близько 5000 кодексів. На підставі наукового опрацювання їх створено

критичні видання Нового Завіту, максимально наближені до автентичного тексту. Це – 27 видання "Нестле-Аланд", (започатковане в 1898 р. Еберхардом Нестле і змістовно вдосконалене його продовжувачем з 1979 р. Куртом Аландом), та узгоджений з ним текст 4-го видання UBS, які на сьогоденнішньому етапі визнаються найбільш авторитетним критичним текстом грецького Нового Завіту [Novum 1993].

Діахронний аналіз свідчить, що грецька мова Нового Завіту вже не була класичною давньогрецькою мовою, відомою нам за текстами авторів класичної доби (Софокла, Еврипіда, Платона, Демосфена та ін.), але це і не особлива, штучна новозавітська мова. Це – грецька мова періоду еллінізму, яка виникла на ґрунті класичної і отримала назву койне. Койне набула поширення з IV ст. до н. е. як мова літератури, далі – як мова спілкування в греко-римському світі, загальногрецька побутова мова, а згодом (з IV ст. н.е.) як державна мова Візантії [Black 1961, 18; Ανδριώτης 1982, 43]. Саме грецька мова з її багатими літературними традиціями та використанням як в освіченому середовищі, так і серед простолюдів, змогла якнайкраще виконати місію поширення християнства.

При зіставленні текстів ранньохристиянської літератури з текстами античних авторів, які писали койне (Плутарх, Лукіан, Діон Хризостом та ін.), помітно, що лексика та стиль, синтаксис і фразеологія Нового Завіту відчутно відрізняються від класичних зразків [Thumb 1901, 16; Turner 1963, 307; Frösen 1974, 145]. З огляду на це показовішим є зіставлення мови Нового Завіту з текстами оксирінхських папірусів з записами на побутову тематику, епістолярного жанру та дидактичної практики. Компаративний аналіз дає підстави для висновку, що мовні площини частини оксирінхських текстів майже збігаються з відповідними мовними площинами в текстах Нового Завіту [Goetchius 1990, 174; Threatte 1980, 92; Gignas 1981, 23]. Це дозволяє розглядати мову Нового Завіту як наближену до розмовного варіанту койне, що суттєво впливає на сприйняття і відтворення новозавітного ідіостилу.

Окрім того, койне Нового Завіту – це продукт поєднання і впливу двох мовних середовищ у ранньохристиянському світі, адже апостоли були юдеями за походженням, розмовляли і думали єврейською мовою, а свої твори написали грецькою. У тексті Нового Завіту простежується майже повний перехід з єврейської мовної сфери в еллініську, використання грецької граматичної схеми, майже цілковита відмова від калькування лексичних і фразеологічних гебраїзмів, домінування грекомовної буттєвості. З іншого боку, симбіоз мислення і мов розгортався в певному історичному контексті і серед певним чином заміфологізованої свідомості елліністичного світу, який тяжів до усталених риторично-літературних форм, класичних формул аттикізму.

Навпаки, аналіз грецького тексту Старого Завіту свідчить про зміщення мовно-семантичних площин до гебрейського лінгвоменталітету та формовираження. Це – словесні формули для підсилення думки, її емоційного вираження, які сучасним читачем можуть сприйматись як архаїзми, суто єврейські образи, схильність східних мов до гіперболи, насиченість ритмомелодикою прози, яка сприймається як поетична. Помітна еклектика форми і змісту, змішання єврейської та грецької фразеології. Так, на погляд сучасного читача, тавтологічне поєднання понять *кажучи*

сказав, кажучи відповів, марнота марнот, свята святих тощо в давньому івриті є просто граматичним засобом підсилення, виділення певної думки. Дотримання гебрейської форми вираження справляє враження неповоротких, архаїчних зворотів, але й відтворює своєрідність цієї мови та різницю у системі мислення епохи написання Старого Завіту порівняно з Новим Заветом [Звонська 1998, 49].

Крім ментального рівня кожного автора, його способу мислення і характеру словесного вираження, існують ще об'єктивні лінгвістичні чинники у кожній з мов, якою писалось чи проповідувалось Святе Письмо. Кожна мова (давньоєврейська, арамейська, давньогрецька) відображає певний лінгвоменталітет, лексико-граматичні, стилістичні явища, ауру кожного слова, для яких непросто відшукати повні еквіваленти в інших мовах. З іншого боку, навіть граматично складні конструкції при відносно однозначному їх сприйнятті, адекватно перекладаються іншими граматичними засобами іншої мови.

Розмовна мова койне з домішками гебраїзмів також породжує складності розрізнення походження окремих висловів, оскільки не все, що включає семітські ідіоми є семітизмом, а також не все, що є грецьким, не є справжньою класичною давньогрецькою мовою. Феномен розмовної грецької мови християно-юдейського середовища ставав буденним і заміняв звичаєві ідіоми, тому що це збігалось з ужитковістю цих ідіом в давньоєврейській мові [Moule 1971, 20]. Наприклад, грецький давальний інструментальний із сполучником *ἐν* збігається з відповідною конструкцією давньоєврейської мови, де функцію цього сполучника виконує *בְּ*. Аналогічно, плеонастичною з точки зору давньогрецького синтаксису є конструкція у складі дієприкметника з особовою формою дієслова, яка зрідка зустрічалася у класичних авторів і набуває поширення в елліністичну добу [McKay 1965, 19]. У класичну добу такі описові конструкції, як правило, мали емпатичне використання: *ἐγὼ τὸ πρᾶγμα εἰμι τοῦτο δεδρακώς* (Лук. 1, 34) *я зробив цю справу*; *οὐκ ἦν προεβεία πρὸς οὐδένα τότε ἀπεσταλμένη τῶν Ἑλλήνων* (Дім. 21, 109) *тоді не було послане посольство ні до кого з греків* [Звонська 2007, 446]. Зате таке синтаксичне вираження характерне для давньоєврейської мови, що можемо бачити на калькуванні цієї моделі у Септуагінті: наприклад, *ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν* *וְאֵנִי הָאֵלֹהִים אֲשֶׁר אֲנִי* *... ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με* *וְאֵנִי הָאֵלֹהִים אֲשֶׁר אֲנִי* (Вих. 3:14).

Варто мати на увазі, що при такій коінцидальності конструкцій, автори Євангелій, вважаючи, що пишуть літературною грецькою мовою, користувалися семітизмами. Семітичні елементи часто підтримувалися і вводилися в ужиток новонаверненими християнами з юдейського середовища, також впливав різний освітній і культурний рівень авторів Нового Завіту: менш освічені автори "калічили" грецьку мову, вживали семітизми [Martin 1974, 14; Rydbeck 1997, 41].

До згортання синтаксичних функцій відмінків належать явища їх заміни препозитивно-субстантивними конструкціями, характерні для розвитку давньогрецької мови в епоху койне [Debrunner 1954, 381; Звонська 2005, 173]. Паралельно існують аналогічні аналітичні семітські моделі, тому іноді важко встановити, чи такі явища є притаманними грецькій мові елліністичного періоду, чи калькують конструкцію

давніоеврейської мови [עברית 1982, 109]. Родовий відмінок порівняння, вживаний в класичну і елліністичну добу при дієсловах ἄρχω, βασιλεύω, *владарювати*, ἡγέομαι, ἡγεμονεύω *очолювати*, προέχω, περίεμι, περιγίγνομαι, ὑπερέχω, πρωτεύω *перевищувати*, *бути першим* та їхніх антонімах [Звонська 2007, 405], у Новому Завіті іноді замінюється конструкцією ἐπί з аккузативом (Лк. 1:33; 19:14; Об. 5:14), вочевидь під впливом давніоеврейської мови, наприклад: βασιλεύειν ἐπὶ τινα לַעֲלֹךְ לְכָךְ [Звонська 2002, 206; עברית 1982, 167].

Для мови койне характерне змішання ужитку прийменників εἰς і ἐν [Звонська 2005, 173]; до цього домішується вплив давніоеврейських прийменникових моделей. Це зустрічається в конструкціях з інструментальним значенням: ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων (= ἐν διαταγαῖς) (Об. 7:53). Аналогічно маємо кальку з давніоеврейської мови לָךְ לְשׁוֹן לְךָ וְיָפָא (порεύου) εἰς τὴν εἰρήνην (Мк. 5:34; Лк. 7:50; 8:48 тощо).

Яскравою синтаксичною калькою є емфатичне вживання verba dicendi з дієприкметниками дієслів мовлення (λέγων, εἰπὼν, ἀποκριθεὶς), що має місце і в Септуагінті: דָּבַר לְאֵם רַ. Поруч з цим у Новому Завіті та Септуагінті віднаходимо гендіадіси на зразок ἀπεκρίθη καὶ εἶπεν ἡ. Аналогічна конструкція характерна й для арамейської мови: אָפִיקְרִיתָ לֵגֹוֹן. Формальні тавтологізми як ἀποκριθεὶς εἶπεν, ἐξηλθεν καὶ ἀπῆλθεν в синоптичних Євангеліях вважаються перекладами арамеїзмів [Blass 1961, 217]. Часте вживання перифраз ἐστίν та ἦν з дієприкметниками на місці синтетичних часових форм, можливо, також свідчить про впливи давніх семітських мов.

Стосовно предикативних моделей звертає на себе увагу той факт, що у Новому Завіті типовою є еліптична конструкція з дієсловом-зв'язкою *бути*: Ἐγὼ ὁ θεὸς Ἀβραὰμ (Мк. 12: 26; Дії 7:32), але в Септуагінті немає еліпсиса дієслова-зв'язки, оскільки давніоеврейською мовою вираз אֲנִי = ἐγὼ εἰμι; наприклад, цитати із Старого Завіту містять εἰμι – Мт. 22:32, Ів. 14:11, Об. 21:6 тощо. Семітизмом же можна вважати предикативну препозитивно-субстантивну конструкцію εἰς ἢ + accusativus, в той час коли в класичній давньогрецькій мові традиційним відмінком іменної частини присудка є nominativus: ἐμοὶ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν (1 Кор. 4:3); ἔσονται εἰς σάρκα μίαν (Мт. 19:5); ἐγένετο εἰς τρία μέρη (Об. 8:11).

Для мови Нового Завіту характерним є аналітичне вираження заперечних займенників οὐδεὶς, μηδεὶς, що з'явилося під впливом давніоеврейської мови з постановкою заперечення при дієслові, при чому з препозицією присудка: οὐ (μή) ... πᾶς (Мт. 24:22; Мк. 13:20 тощо) לֹא ...כָּל [Ламбдин 1990, 47]. У апофатичних конструкціях для вираження категоричних заперечень також зустрічається гебраїзм מְלִיץ מִי גֵנוּעַ (напр., Лк. 20:16).

У клятвах чи суворих застереженнях гебраїзмом є вживання сполучника εἰ καὶ, який в такому випадку перекладається *звичайно ж, ні*: εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον (Мк. 8:12). Вплив давніоеврейської мови у системі сполучників можна простежити і на полісемантичності сполучника ὅτι, який окрім звичного вживання в підрядних зясувальних реченнях, використовується в причинових та наслідкових реченнях, як і כִּי; наприклад: כִּי דִּלְיָ (διότι) κλαίει ὁ λαός כִּי מִצָּרִים הָיָה (Лк. 19:41).

Єврейською лексико-граматичною моделлю можна вважати циркумлокативне вживання конструкцій зі словами πρόσωπον, χείρ, στόμα: יָפְנִי עַל פְּרוֹשׁוֹן (дослівно *до обличчя*, тобто *до когось*); יָדַי עַל חֵירָא (дослівно *до рук*, тобто *у владу*); יָדַי עַל חֵירָא (дослівно *з рук*, тобто *з-під влади*); עָלַי עַל שְׁפִי (дослівно *через уста*, тобто *кимось*). Гебраїзмом чи арамеїзмом є ідіоматичне вживання іменника ψυχή *душа* в значенні *хтось, якась істота, будь-хто*: πᾶσα ψυχή ἥτις (Дії 3:23) – єврейське רִשְׁפָּא, арамейське רִשְׁפָּא. Аналогічний мовний вплив спостерігається, коли в узагальненому значенні *усі люди* використовується синекдоха כָּל אָדָם πᾶσα σάρξ (Мт. 24:22; Лк. 3:6; Рим. 3:20).

Гебраїзмами можна вважати абстрактні або містичні поняття pluralia tantum, тоді як грецькою мовою вони можуть виражатися і в однині. Те, що в інших мовах сприймається як образ чи стилістично забарвлена лексема, відповідно до єврейського менталітету насправді має багатовимірність чи квантитативність [Barr 1961, 302; Blass 1961, 77]. Яскравим семітизмом pluralia tantum, закріпленим і у перекладах Нового Завіту (як українських та російських, так і західноєвропейськими мовами, наприклад, англ. heavens) є οὐρανοί *небеса*, оскільки за юдейською концепцією розрізняється декілька небес. У таких випадках у Септуагінті послідовно вживається множина, не відступає від цієї традиції і текст Нового Завіту: ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν (Мт. 3:2), ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανῶν (Мт. 5:16), τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγγεγραπταὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (Лк. 10:20). Аналогічно закономірні єврейські pluralia tantum маємо у синекдохічному ужитку в Новому Завіті: αἰῶνες *віки*, Σάββατα *суботи*, πύλαι *ворота*, αἵματα *крові*, ὕδατα *води*, φόνοι *убивства*, θάνατοι *смерті*, μοιχεῖαι *розпусти* тощо. До речі слово Σάββατα отримало флексію і парадигму іменників третьої відміни середнього роду у множині, тоді як давньоєврейською мовою слово закінчується на приголосний звук: שַׁבָּת [עברית 1982, 329].

Остеронь розглянутих випадків можна поставити вживання καί як кальку гебрійської граматичної моделі чи як характеристику ідіостилю автора. Наприклад, в Мк. 3. із двадцяти трьох віршів лише три не розпочинаються з καί. Але, з іншого боку, такий надмір καί і практично повна відсутність таких типових грецьких сполучників як δέ, γάρ, οὖν наводить на думку, що ми маємо справу з семітизованими синтаксичними конструктами, які виникли під впливом єврейського ַ. Оскільки єврейське ַ мусить стояти в реченні на першому місці, то Марко надає перевагу καί перед постпозитивними грецькими сполучниками; так в нього на кожне δέ припадає п'ять καί [Louw 1973, 115]. Отож, καί у сполученні з ἐγένετο є відверто гебраїзмом і носить узагальнює-підсумковий характер, тому доцільно перекласти його як *отож*: ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν ὃ μὲν ἔπεσεν παρὰ τὴν ὁδόν (див. Мк. 4.4) *отож як сіяв, упало зерно край дороги*. Порівняльний статистичний аналіз грецької мови перекладів і оригінальних текстів засвідчує, що в перекладах з давньоєврейської і арамейської мов на кожне δέ припадає щонайменше два καί, в той час, коли в оригінальних текстах καί зустрічається значно рідше, ніж δέ [Martin 1974, 19].

Серед алогенних мовних явищ у тексті Нового Завіту рідше зустрічаються латинізми, переважно лексичні, але вживаються й граматичні кальки. Серед синтаксич-

них латинізмів можна завважити ідіоматичні кальки, калькування паратактичних і гіпотактичних конструкцій, синтаксичних функцій відмінків, препозитивно-субстантивних конструкцій. Аналогічні явища засвідчені й у інших авторів елліністичної доби та в мові Оксирінхських рукописів [Mayser 1934, 63], що свідчить про вплив латинської мови й етноментальності на грекомовне середовище незалежно від язичницького чи християнського віровизнання.

Деякі з латинізмів характерні не лише для мови Нового Завіту, а широко вживані в елліністичній літературі, зокрема й аттикістичній, наприклад: τὸ ἱκανὸν ποιεῖν (Мк. 15:15) – *satisfacere* засвідчені у Полібія (32.7.13), в Аппіна (Hist. 8.74), Діогена Лаерція (4.50); ἀγοραῖοι (συνόδοι ἢ ἡμέραι) ἄγονται (Дії 19:38) – *fora (conventus)* aguntur зустрічаються у Страбона (13.4.12). Латинізмами власне Нового Завіту можна вважати: δὸς ἐργασίας (Лк. 12:58) – *da operam*; λαβόντες τὸ ἱκανόν (Дії 17:9) – *cum satis accipissent*; συμβούλιον λαμβάνειν – *consilium capere*; ἄξιος ἐστὶν ὃ παρέξη τοῦτο (Лк. 7:4) – *dignus est cui hoc praestes*; τιθέναι τὰ γόνατα (Мк. 15:19, Лк. 22:41) – *genua ponere*; ραπίσμασιν αὐτὸν ἔλαβον (Мк. 14:65) *verberibus eum acceperunt*.

Наприкінці варто сказати, що із синтаксисом та стилістикою нерозривно пов'язана лексика, що може мати перспективу подальших наукових розвідок. За підрахунками дослідників, словниковий фонд Нового Завіту становить 6 тис. слів, з яких більше 2 тис. післякласичні, які прийняли нове значення або новотвори [Bauer 1988, 24]. Останні, які вперше зустрічаються в Новому Завіті, найбільш функціонально прості і семантично специфічні. А що стосується класичної лексики та її переосмислень, то потрібно встановити діапазон значень цих слів, який був можливим в елліністичному та юдейському світі, сучасному написанню Нового Завіту. Семантичний діапазон варіював і серед новозавітних текстів, тому потрібно враховувати конкретний контекст і стиль кожної книги. При цьому необхідно диференціювати штучні літературні форми, розмовні форми, запозичення, слова, які набули своєрідного (найчастіше єврейського) значення тощо [Bauer 1979, 17]. Наприклад, семітизмами є вирази כִּי־נִשְׁׁן פְּרוֹשׁוֹן λαμβάνειν *мати прихильність до когось* та численні деривати (προσωπολήμπτης, προσωπολήμπεῖν, προσωπολήψία, ἀπροσωπολήμπτως), які походять з лексики Септуагінти.

Таким чином, дослідження синтаксичних явищ грецької мови Нового Завіту свідчить про активні культурні та мовні стосунки грецької мови періоду койне з мовами семітських народів та латинською мовою, що впливало як на розвиток грецької мови духовної літератури, так і на концептологію релігійної традиції християнського світу. Для адекватного сприйняття та створення перекладів Нового Завіту залишається також актуальною проблема комплексного врахування факторів співіснування аттикістичної норми, тенденцій розмовного узусу койне та алогенних явищ у тексті Нового Завіту.

В статтє рассматривается происхождение аллогенных синтаксических конструкций древнегреческого текста Нового Завета, прослеживается связь семитских, древнегреческого и латинского языков в христианском лингвокультурном пространстве.

Ключевые слова: аллогенные синтаксические конструкции, новозаветное койне, семитизм, гебраизм, арамеизм, латинизм.

The article observes the origin of the allogenic syntactical constructions of Ancient Greek text of New Testament, researches the connection of Semitic, Ancient Greek and Latin languages within Christian linguistic space.

Key words: allogenic syntactical constructions, New Testament's koine, semitism, hebraism, aramaism latinism.

Література:

1. Звонська Л.Л. Давньогрецька мова / Леся Леонідівна Звонська. – К.: ВПЦ "Київський університет". – К., 2007. – 712 с.
2. Звонська Л.Л. Історія грецької мови / Леся Леонідівна Звонська.. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – 302 с.
3. Звонська Л.Л. Латинська мова / Л.Л. Звонська, В.М. Шовковий. – К.: Знання, 2006. – 711 с.
4. Звонська-Денисюк Л.Л. Грецька мова Нового Завіту: [Підручник для Духовних навчальних закладів] / Леся Леонідівна Звонська-Денисюк. – К., 2000. – 286 с.
5. Звонська-Денисюк Л.Л. Незалежні дієприкметникові конструкції в грецькому тексті Нового Завіту та проблеми їх перекладу українською мовою / Л.Л. Звонська-Денисюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка "Мовознавство. Літературознавство. Фольклористика. – Вип. 6. – 1998. – С. 46–51.
6. Звонская-Денисюк Л.Л. Греческий язык Нового Завета / Леся Леонидовна Звонская-Денисюк. – СПб: Библейская кафедра. – 2002. – 356 с.
7. Ламбдин Р. Учебник древнееврейского языка / Р. Ламбдин. – М.: Тарбут. – 546 с.
8. Соболевский С.И. KOINH "общий" греческий язык (по связи с библейским) / С.И. Соболевский // Православная богословская энциклопедия. – Т. IX. – СПб, 1908. – С. 601-648.
9. Шантрэн П. Историческая морфология греческого языка / П. Шантрэн. – М.: Наука, 1955. – 342 с.
10. Ανδριώτης Ν. Η Ελληνική γλώσσα στους μετακλασικούς χρόνους στην ιστορία του Ελληνικού έθνους. – Αθήνα: Εκδ. Παπαδόπουλου, 1982. – 402 σ.
11. Bauer W. Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur, 6-te, vollig neu bearb. Aufl. von K. und B. Aland. – Berlin-New York, 1988. – XVII + 784 S.
12. Barr J. The Semantics of Biblical Language / J. Barr. – Oxford: Oxford University Press, 1961. – 396 p.
13. Black D. A. The Study of New Testament Greek in the Light of Ancient and Modern Linguistics // In New Testament Criticism and Interpretation. – Grand Rapids: Zondervan, 1991. – P. 379–406.
14. Blass F. A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature / F.A. Blass; ed. A. Debrunner and Robert W. Funk. – Chicago: University of Chicago Press, 1961. – 326 p.
15. Debrunner A. Grundfragen und Grundzüge des nachklassischen Griechisch / A. Debrunner. – Berlin, 1954. – 586 S.
16. Frösen I. The Problem of Koine and Atticism / I. Frösen. – Helsinki: BSL, 1974. – 408 p.
17. Gignac F.T. A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Bizantine Periods / F.T. Gignac. – Milano, 1981. – Vol. II. – 704 p.
18. Goetchius E. The Language of the New Testament / E. Goetchius. – New York: Charles Scribner's Sons, 1990. – 426 p.
19. Harry J. E. The Perfect Forms in Later Greek from Aristotle to Justinian. / J.E.Harry //Transactions of the American Philological Association, 1906, № 37. – P. 53–72.
20. עברית / Shoshana Blum, Chaim Rabin. – ירושלים, 1982. – 352 p.
21. Louw J.P. Discourse Analysis and the Greek New Testament / J.P.Louw //The Bible Translator, 1973. – № 24. – P. 101–118.
22. Martin R.A. Syntactical Evidence of Semitic Sources in Greek Documents / R.A.Martin. – Cambridge, 1974. – 406 p.
23. Moule C. F. D. An Idiom-Book of New Testament Greek / C.F.Moule. – Cambridge: Cambridge University Press, 1971. – 288 p.

24. *Novum Testamentum Graece* / Ed. by Barbara and Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, and Bruce M. Metzger. – 27th ed., Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1993. – 918 p.
25. *Mayser E.* Grammatik der griechischen Papyri der Ptolemäerzeit / E. Mayser. – Berlin und Leipzig, 1934. – Bd. II. – 403 S.
26. *McKay K. L.* The Use of the Ancient Greek Perfect Down to the Second Century A. D. / K.L. McKay // *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. – 1965, № 12. – P. 1-21.
27. *Rydbeck L.* Fachprosa, vermeintliche Volkssprache und Neues Testament / L. Rydbeck. – Upsala: Baker, 1997. -
28. *Schmid W.* Der Atticismus in seinen Hauptvertretern von Dionysius von Halikarnassos bis auf den zweiten Philostratus / W. Schmid. – 4 T. – Stuttgart: Mauer und Mueller, 1887-1897.
29. *Septuaginta* / Edited by Alfred Rahlfs. – Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1976. – 2024 p.
30. תַּלְמִידֵי-אֶבְרָהָם . אִים וְכַתּוּבִים תּוֹרָה נָבִי : תנ"ך. 1980. – 1752 p.
31. *Threatte L.* The Grammar of Attic Inscriptions / L. Threatte. – 2 vols. Berlin: Mouton de Gruyter, 1980-1996. – 306 p. + 520 p.
32. *Thumb A.* Die Griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus / A. Thumb. – Berlin, 1901. – XXIV + 632 S.
33. *Turner N.* Syntax. A Grammar of New Testament Greek / N. Turner. – 3 vols. – Edinburg, 1963. – 416 p.